

environment or the use of aesthetic function; to show the invincible power of the human spirit or the realization of educational function; to understand the foundations of the universe and to understand the meaning of life or the use of ontological function.

Keywords: *poem-landscape, poem-dialogue, transformation of lyric subject.*

УДК 821.161.2 Зер (045)

Т. М. Грачова

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (на матеріалі критичних статей М. Зерова)

М. Зеров – знакова постать вітчизняного літературного дискурсу початку ХХ століття, активний учасник літературної дискусії 1925-28 рр., що наочно декларує свої естетичні переконання та громадянську позицію у концептуальній полемічній статті «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни». Серед програмових концептів М. Зерова – декларація векторів розвитку новітнього вітчизняного письменства, пошук ефективних шляхів підвищення рівня професійної майстерності письменників-початківців.

Ключові слова: *полеміка, памфлет, літературні угруповання, естетичні категорії, неокласицизм.*

Активна «літературна боротьба», розпочата М. Хвильовим на сторінках періодики 20-х рр. ХХ ст., захопила у полемічний полон значну кількість митців, серед яких М. Зеров, чий внесок у літературний дискурс доби важко переоцінити. З цього приводу В. Івашко слушно зауважив: «М. Зеров – одна з центральних постатей дискусії, як і великою мірою тогочасного літературного процесу. Досліджувати численні його праці цього періоду – означає проникати в саме осердя складних та заплутаних колізій тогочасного літературного життя. Маймо до того ж на увазі, що Зеров сам був схильний не роз'єднувати свої, сказати б, академічні студії і праці критичні, бо все написане в ці роки скорялося єдиній меті – сприяти розвою української літератури, майбутнє якої вирішувалось у дискусії» [1, с. 70]. Отже, активізація питання впливу видатного поета і літературознавця М. Зерова на поточний літературний процес та подальший розвиток вітчизняної культури загалом і літератури зокрема є **актуальною**.

Починаючи з 90-х років ХХ ст., інтерес до постаті М. Зерова з боку літературознавців суттєво підвищився, що обумовлено рядом об'єктивних причин. Зеров «почувається органічним членом нової хвилі, покоління, яке прийшло у 20-х роках...» [5, с. 198].

Сучасна наука має у своєму арсеналі поважну кількість наукових розвідок авторитетних вчених, що безпосередньо цікавилися постаттю М. Зерова у контексті доби, його літературознавчою діяльністю та творчістю (В. Агеєва, Б. Башманівський, О. Баган, С. Білокінь, Л. Бойко, В. Брюховецький, О. Гальчук, В. Дончик, М. Зубрицька, Ю. Ковалів, А. Кравченко, В. Мельник, Л. Темченко тощо).

Метою даної наукової розвідки є критичне опанування літературознавчої спадщини М. Зерова, зокрема його статті «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни», з метою виявлення впливу митця на тогочасний літературний процес та подальший розвиток новітньої вітчизняної літератури.

Завдання роботи – виявити концептуальні позиції М. Зерова з питань перспектив

розвитку української літератури початку ХХ століття, шляхів підвищення професійного рівня молодих українських письменників.

Стаття «Європа – Просвіта – Освіта – Лікнеп» є декларацією громадянської та естетичної позиції М. Зерова під час літературної полеміки 1925–28 рр. ХХ ст. у підтримку концепції М. Хвильового з ряду актуальних питань тодішнього українського письменства, продемонстрованих у статтях «Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян» і «Про Коперника з Фрауенбурга». «Пролеткульту та його естетичних критеріїв, приписів, вимог Зеров ніби не помічає. Час від часу в його статтях відчувається нота роздратування сучасними вимогами «машинізації», «енергезації» та ін. Тільки у виступах у літдискусії на підтримку Хвильового він віддає обережну данину панівному дискурсові часу, згадуючи й Леніна, й Маркса, й III Інтернаціонал, і навіть партійні резолюції...» [5, с. 198].

У роботі М. Зеров акцентує увагу на великому пошавленні у літературному середовищі з приводу «дороговказів» «мистецьких прямувань» – концептів М. Хвильового, що стали предметом активного обговорення і зазнали різного роду тлумачень – про «Європу» і «Просвіту». З іронією М. Зеров «винуватить» Хвильового у тому, що задекларовані програмові тези він не зміг достатньо повно розтлумачити, і це викликало хвилю непорозумінь серед опонентів. Позиція М. Зерова у цьому питанні відзначається прозорістю та аргументованістю – своєю творчістю полеміст Хвильовий красномовно довів, що він є репрезентантом пролетарського мистецтва, який принципово виступав проти халтури у літературі, отже звинувачувати його у «попутництві», «ненависті» до літературної молоді – просто некоректно. Щодо «безоглядної» любові Хвильового до «Європи», яка за глибоким переконанням С. Пилипенка та деяких «плужан» знаходиться у стані глибокого «загнивання», стосовно «олімпійства» та «азіатсько-пролетарського», «африкансько-пролетарського» ренесансів М. Зеров висловлюється досить емоційно: йому не вистачає свіжого «вітру» та «сонця», що могли б розвіяти «поржавілі упередження» та «дикі забобони», що панують у письменницькому середовищі. Зокрема, М. Зеров піддає сумніву саму ідею остаточного занепаду Європи, яка, на думку автора, не втратила свого потенціалу, джерел оновлення. «Ніхто з неокласиків, звичайно, ніколи не підтримав офіційну ідею про те, що сучасна, тобто буржуазна, Європа гниє. Сперечатися з цією ідеєю було небезпечно, підтримати – недопустимо вульгарно» [5, с. 199].

«Культурні набутки» Європи повинні стати об'єктом ретельного вивчення, зауважує теоретик «неокласиків», декларуючи – «До джерел». «Упередження та забобони», вважає М. Зеров, стоять на перешкоді конструктивної полеміки. Автор статті справедливо обурюється з приводу заяв С. Пилипенка, який безвідповідально чіпляє на нього ідеологічні ярлики («непман», «кадет»), однак більше важить для авторитетного фахівця той факт, що «етикетки» заважають його «спілкуванню» з початкуючими пролетарськими письменниками. Головну проблему М. Зеров бачить у відсутності «справжньої культури», відповідних теоретичних знань, професійної компетентності, наслідком чого є «фантастичні», «потворні» уявлення про аксіоматичні речі. Беззаперечним для досвідченого фахівця є факт того, що «молодим паросткам літературним» не можна претендувати на широку читацьку аудиторію до того часу, доки вони не стануть висококваліфікованими спеціалістами у своїй галузі. М. Зеров демонструє у статті переконання стосовно того, як слід «перебороти» Європу (якщо у цьому є необхідність) з розумних прогресивних культурних позицій. З цією метою він пропонує згадати імена корифеїв вітчизняного письменства, що вдало опанувавши здобутки європейської культурної традиції, можуть служити взірцем для покоління початківців. Підтримуючи М. Хвильового, М. Зеров підсумовує – позбутися комплексів

меншовартості і позадництва можливо єдиним шляхом – пізнати «культурне єство» європейської цивілізації, направити свою творчу енергію «до джерел».

У полемічній статті «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни» М. Зеров наголошує на безумовній актуальності вирішення проблем, що виникли у літературному середовищі 20-х років ХХ ст., і акцентує увагу на тому, що у цьому питанні письменники радянської України виявили одностайність, не зважаючи на ідеологічні орієнтири, естетичну платформу та міжгрупові непорозуміння. З цього приводу М. Зеров натхненно занотував: «Не можна не назвати цього явища знаменним» [2, с. 70].

Подаючи цитатний дискурс «дружніх» оцінок позицій Хвильового, що мали місце у тогочасних періодичних виданнях з приводу оцінки новітньої української літератури і шляхів її розвитку, видатний неокласик стверджує, що в основі громадянської й естетичної позиції М. Хвильового «турбота і тривога» за перспективи тодішнього письменства. І важко не помітити, зауважує автор статті, щирої схвильованості полеміста в особі Хвильового, що в бурхливу історичну добу, епоху соціальних потрясінь пропагує ідею культурного ренесансу. Симпатії Зерова, поза сумнівом, на боці Хвильового, у якого «вічна тривога думки плодить інколи сумніви» [2, с. 70] на відміну від тих безапеляційно налаштованих діячів, що орієнтуються на вічні догми («катехізу») та позбавлені «сумнівів» і «шукань».

Безпідставними вважає напади на свого однодумця Хвильового М. Зеров, бо переконаний, що «всі його сумніви анітрохи не захитують ґрунтовної підвалини наших революційних угруповань літературних – їх віри в культурно-творчу потенцію нових суспільних груп, що вже прийшли і мають ще розгорнутись» [2, с. 70].

На сторінках статті Зеров продемонстрував розумінням з приводу втраченого Хвильовим оптимізму, бо також скептично оцінив потенції літературних угруповань з тодішніми методами роботи на фоні тих складних завдань, що стояли перед тодішнім письменством.

М. Зеров, як завжди тактовно і помірковано, щиро дивується з того, що позиція М. Хвильового підлягає агресивній критиці з боку опонентів, пояснюючи цей факт лише «засліпленням» і «непорозумінням» з їх боку [2, с. 71]. Сам автор лаконічно, однак достатньо точно сформулював позицію «європеїзації» Хвильового, акцентуючи увагу на «імпресіоністичному» способі викладу полемістом своїх програмових констант, в основі яких – непереможне бажання підвищити якість новітнього українського письменства за рахунок позитивного впливу найвагоміших здобутків літератур інших країн світу та вивчення і критичного опанування власного національного класичного досвіду, щоб не залишитися «вічними учнями» з комплексом меншовартості.

М. Зеров був одним з перших, хто адекватно, без ідеологічних чи політичних нашарувань, розтлумачив концептуальні засади Хвильового, викладених у його перших памфлетах та проакцентованих у наступних, і підтримав їх. С. Павличко слушно зауважує: «Зеров просто не говорить речей, які б примусили його кривити душею. Тому з того, що він не говорить, можна малювати цілу картину його поглядів на суспільство, життя й літературу» [5, с. 175]. Це не могло не викликати відповідної оцінки деяких реакційно налаштованих діячів мистецтва, що іронізували (як т. Кияниця) з приводу ідейно-естетичного дуета Зеров-Хвильовий, або відверто позиціонували своє неприйняття орієнтації Хвильового на Європу (Дорошкевич). Зокрема, позицію О. Дорошкевича, яку автор задекларував у статті «Ще про Європу», М. Зеров піддав об'єктивній критиці. Неокласик аргументовано дорікає О. Дорошенку, який ігнорує «греко-римські спадки», «відмовляється від Європи буржуазної задля

пролетарської і застерігає проти психологічного прийняття першої» [2, с. 71], брати до уваги об'єктивний факт існування певної «людської созвучності», «чисто психологічного споріднення, що переступає соціальні перегородки і впливає незалежно від класової фізіономії творця» [2, с. 72]. Отже, уникати старої психологічної Європи чи навіть феодальної абсолютно не варто, бо відмовляючись від «джерел», «кореня», вважає М. Зеров, є небезпека залишитися вічним «провінціалом» [2, с. 72]. У зв'язку з цим автор статті накреслює проблему шляхів опанування літературного досвіду, письменницької майстерності. Зеров не пропонує митцям нової генерації легких шляхів «копіювання» чи «передражнювання» визнаних майстрів вітчизняної та зарубіжної літератури. Навпаки, він заохочував молодих українських письменників до вивчення методики роботи видатних митців у плані «спостереження», узагальнення художнього матеріалу, щоб досвід авторитетних попередників, що прагнули постійного вдосконалення власних художніх творів (як Флобер), надихнув молодь на адекватне поцінування власних мистецьких потенцій («Студіювання великих майстрів завжди переймає свідомістю власної своєї малості» [2, с. 72]).

М. Зеров, полемізуючи з Щупаком, зауважує, що рятуватися від «самозакоханості» молодим митцям допоможе відмова від «літературного протекціонізму», в якому автор бачить реальну небезпеку для «культури майбутнього» [2, с. 73]. С.Павличко стверджує, що «в критиці Зеров чіткий, жорстокий, безжально-іронічний. Він скептично ставиться до всіх догм, канонів, ритуалів, міфів національної літератури. Першою основою його критичного методу були тверезість і скепсис. Другою основою став формальний аналіз» [5, с. 197]. Отже, Зеров чітко накреслює основні вимоги до «справжнього і щирого учення» [2, с. 73], що матиме позитивні наслідки для долі пролетарського мистецтва загалом за умови «вибагливості критиків» до письменників-початківців незалежно від їх групової приналежності, «підвищення технічних вимог», «уважного пересіювання поданого до друку матеріалу» [2, с. 73]. Автор статті, підсумовуючи, стверджує, що лише таким шляхом можна «зміцнити» українську літературу нової доби.

Говорячи про літературну конкуренцію, Зеров коректно зауважує, що у цьому питанні не повинно бути недомовленості, однак т. Кияниця у своїй статті зміг «без найменших доказів» з «порушеннями елементарної етики» «кривотлумачити кожне слово» теоретика неокласицизму [2, с. 73]. У цьому М. Зеров побачив ігнорування нормальних норм співробітництва між репрезентантами різних літературних сил.

Щодо підвищення вимог до літераторів, що представляють нову українську літературу, то Зеров вважає це обов'язковою умовою «в інтересах пролетарської літератури» [2, с. 73]. Автор статті, опонуючи Кияниці, не дарує «неохайності» у питаннях мистецтва нікому з молодих письменників (у тому числі й репрезентантам «Плугу» чи «Гарту», які мають письменницький хист). Зеров спростовує закиди Кияниці з приводу начебто «нечулого» ставлення неокласика до «масового письменника» і його переакцентацію на письменника «геніального» (у Зерова і Хвильового йшлося про елементарну письменницьку «грамотність») [2, с. 74].

Кияниця, з обуренням, не спираючись на будь-яку аргументацію, констатує, що М. Зеров, «закидає нам упереджену злобу й ворожість до пролетарського мистецтва» [2, с. 74]. Неокласик іронічно ставиться до «манери читати в серцях» [2, с. 74], якою керується т. Кияниця у полеміці, що логічно призводить до «курйозів» і «казусів» [2, с. 74], що у процесі конструктивної дискусії є неприпустимим фактом. Зокрема, автор статті вказує на певний парадокс, коли неокласикам (Зерову, Могилянському, Филиповичу), незалежно від сутності їх критичних зауважень з приводу творчості «пролетарських письменників» все одно слід виправдовуватися, доводячи свою

об'єктивність.

Підводячи підсумки, М. Зеров чітко формулює основні завдання, що слід виконати національному письменству нової доби найближчим часом з метою подальшого продуктивного розвитку. Зокрема, відомий теоретик «неокласиків» переконаний у необхідності вивчення молодими вітчизняними письменниками надбань якісної літературної продукції світового масштабу та цілеспрямовану «вперту» і «систематичну» [2, с. 74] перекладацьку роботу, що призведе, на думку М. Зерова, нарешті, до підвищення якості художніх текстів українських письменників-початківців. На позитивний варіант працюватиме й підвищення технічної культури письменницької молоді. Щодо національної традиції полеміст висловлюється чітко і лаконічно: їй слід дати виважену та об'єктивну оцінку.

Отже, важко не помітити виваженість та поміркованість М. Зерова у вирішенні одного з принципових питань доби – перспектив реформування української літератури у новому історико-культурному контексті. «Ідейна основа, на якій твердо стоїть Зеров під час дискусії, – виплеканий у колісці європейського Відродження гуманізм. Він (можливо, як ніхто в українській культурі 20-30-х років) гостро відчував тонку нитку традиції, що ув'язувала сучасне з минулим, попри всю його істотну якісну неоднорідність...» [1, с. 82]. Саме глибока обізнаність визнаного теоретика неокласиків з питань історії, світової культури, філософії дозволила йому коректно та аргументовано довести до відома опонентів домінуючі концепції з вагомих загальнокультурних питань часу. Агресивна вульгарна критика була не в змозі авторитетно протистояти залізній логіці М. Зерова хоча активно і систематична вступала з ним у полеміку. В. Коряк відзначав, що М. Зеров-поет розраховує на елітного «специфічного» читача, не пише для маси. З цим можна погодитися, адже інтелект автора важко «замаскувати» (і чи варто це робити?) у межах художнього тексту. Критична спадщина М. Зерова також розрахована на вдумливого, небайдужого реципієнта хоча стиль викладу матеріалу, логіка, авторські приклади, мовно-стильове обрамлення статей дозволяють вповні досягнути внутрішню сутність, зміст повідомлення навіть тим потенційним читачам, що не мають високого рівня філологічної підготовки. На жаль, напівінтелігентні та часто просто невиховані опоненти М. Зерова не змогли раціонально освоїти літературознавчу концепцію автора, а отже виступили у відверту опозицію до неї. Я. Савченко, наприклад, 1923 року, оцінюючи неокласиків різко негативно, помітив «елементи загнивання», «безсилового скигління», «дух смороду і смерті» у їх діяльності, однак не зауважив змістової глибини, високої інтелектуальної культури неокласиків загалом і суспільно активного літератора в особі М. Зерова зокрема. Показовим було те, що свої переконання відважний полеміст не приховував. Його погляд на всі актуальні (часом болючі) питання сучасного йому культурного життя був завжди прозорим і докладно аргументованим. Слід зауважити, що іноді блискучий оратор М. Зеров дозволяв собі темпераментні коментарі щодо найбільш вражаючих фактів професійної некомпетентності письменників та літературних критиків. Наприклад, на диспуті 24 травня 1925 року полеміст викликав оплески серед присутніх, коли зазначив, випадки «вопіюючого нецтва» у середовищі літераторів, які перебуваючи на «аванпостах культурної творчості», не володіють елементарними знаннями щодо предмету своєї безпосередньої діяльності, виходять на велику читацьку аудиторію і відверто демонструють це. Однак М. Зеров при цьому ніколи не дозволяв собі (на відміну від його опонентів) некоректних за змістом чи формою випадів на адресу будь-кого з учасників дискусії.

Отже, участь М. Зерова у літературній полеміці 1925-28 рр. XX ст., безперечно,

була помітною і вагомою. Можна стверджувати, що національна загальнокультурна ситуація 30-х років ХХ ст. формувалася під впливом неокласиків загалом та М.Зерова зокрема. Донині більшість концептів статей «Європа – Просвіта – Освіта – Лікнеп» та «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни» не втратили своєї актуальності.

Список використаної літератури

1. Двадцять років: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті. Упоряд. В. Г. Дончик. – К.: Дніпро, 1991. – 366 с.
2. Зеров М. До джерел. Літературно-критичні статті / М. Зеров // Твори у 2 т. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К.: Дніпро, 1990. – 588 с.
3. Коряк В. Літературна дискусія / В. Коряк // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Харків : Укр. робітник, 1928.
4. Меженко Ю. Європа чи Просвіта? / Ю. Меженко // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Харків : Укр. робітник, 1928. – С. 130–132.
5. Павличко Соломія. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. / С. Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
6. Шерех Ю. Хвильовий без політики / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. В 3 т. / Харків: Фолю, 1998. Т.І. – С. 57–68.
7. Юринець В. З нагоди нашої літературної дискусії / В. Юринець // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Харків: Укр. робітник, 1928. – С. 185–193.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014

T. M. Grachova

WAYS OF DEVELOPING MODERN UKRAINIAN LITERATURE (based on M. Zerov's critical essays)

M. Zerov is a landmark figure in the national literary discourse of the early twentieth century, an active participant of the literary discussions in the 1925s–1928s, who clearly declares his aesthetic beliefs and civil viewpoint in the conceptual polemical article «Eurasian renaissance and the pines of Poshekhonye». Among the programmatic concepts of M. Zerov there are: declaration of the vectors of the modern national literature development, and the search of effective ways to improve the professional skills of the beginners at literature.

M. Zerov was one of the first to interpret adequately without any ideological or political layers the conceptual principles of Khvylovy. In particular, the famous artist is convinced of the necessity of the young native writers to examine the achievements of the world literary high-quality production and to do the purposeful systematic translation work, which will finally improve the quality of the texts of Ukrainian beginners in literature, according to M. Zerov's viewpoint. The polemicist supposes that the rise of technical culture of young writers will also work on the positive. As to the national tradition M. Zerov speaks clearly and solidly: it should be balancedly and objectively evaluated.

The critical heritage of M. Zerov is designed for thoughtful, not indifferent recipient, although the style of presentation, logic, original examples, linguistic and stylistic framing of the articles allow to understand completely the inner essence, the content of the message, even for those potential readers who do not have a high level of philological training.

Keywords: polemics, pamphlet, literary groups, aesthetic categories, neoclassicism.